

Til - millatning bebaho boyligi

Har bir xaloning o'z ona tili o'sha millatning ruhi. ma'naviy qivofasi. or-nomusi va orzu-umididir. Inson dunvoga kelibdiki. Vatani. onasi. oilasi qanchalik muqaddas bo'lsa. ona tili ham shunchalik azizdir. Hattoki. go'dak ham dunvoni ona tili orqali anglaydi. Usiz jamiyat rivojlanmaydi, taraqqiy topmaydi. Chunki til – millatning bebaho boyligidir.

1989-yilning 21-oktabr kuni “O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida”gi qonuni e'lon qilindi va o'zbek tili davlat tili maqomini oldi. Albatta o'tgan davr mobaynida tilimizni asrab-avaylash. uning obro'si va nufuzini oshirish borasida talav ishlar amalga oshirildi. Buning natijasida o'zbek tiliga munosabat o'zgardi. uning manbaviy asosi mustahkamlandi va vanada bovitildi. Birinchi navbatda. til Ona Vatan kabi muqaddas ekanini anglab vetdik. har qanday moddiv bovlidan ham ko'ra til naqadar zarur ekanligini angladik. Chunki insoniyat nimaniki muqaddas deb bilgan bo'lsa. o'sha narsalarni asrab-avaylavdi. dog' tushirmaslikka harakat qiladi. himoya qiladi. Til ham shu kabi ulug' va muqaddasdir. Shu bois. XVI asrda vashagan fransuz shoiri Dyu Belle: “Ona tilini himoya qilish vatanni himoya qilish bilan barobardir” deganligi bejiz emas.

O'zbek tili ham boshqa tillar qatori anchagina qadimgi tarixga egadir. Uning ilk ildizlari. qadimgi turkiylarning O'rxun-Enasov. Bilga xodon bitigidaagi manbalarda uchraydi. Masalan. “Bilga xodon bitig toshi”da (759-760-yillarda yaratilgan) shunday ma'lumot bor: Bing vilic tuman kunluk bitigimin. balgumin bunta vasi tashqa yaratdim. tolau tashqa toqutdim “Ming villik. tuman kunlik vozuvimni. belgimni vassi toshga o'vishga buvardim. og'ir toshga o'rnattirdim”. Vaholanki. o'zbek tilining ilk asosi bo'lgan turkiv til ilk o'rta asrlarda qadimgi so'g'div. xorazmiv. bixtariv tillari zahirida shakllana boshladi. U qarluq. qinchod. o'g'uz. vag'mo kabi xalqlar so'zlashgan turkiv til zahirida rivojlandi. Avniqsa. X-XII asrlarda vanada taraqqiy etdi. Bunda Maxmud Ooshg'ariv. Yusuf Bolasog'univ. Ahmad Yugnakiv. Ahmad Yassaviv. Rabg'uziv kabi allomalar o'zbek tilining rivojlanishida katta hissa qo'shdilar. XV-XVI asrlarda Lutfiv. Atoiv. Sakkokiv. Alisher Navoiv va boshqa shoirlar ham o'zlariga xos o'rin tutdilar. Alisher Navoiv ham o'z asarlarida voki Boburning «Boburnoma» asarida qarluq, o'g'uz va qipchoq shevalarining xususiyatlari aralash holda qo'llanganligini ko'rish mumkin.

Masalan. Alisher Navoiv o'zbek tilini “turk nazmi”. deb atagan. Uning sa'v-harakatlari va taklifi bilan Husavn Bovaaro barcha shoirlarni turkiv tilda iiod qilishga chaqirgan. Yoki Abulg'oz Bahodirxonning turkiv til ravnaqi uchun ion kuvdirib avtgan quvidagi fikri chinakam vatanparvar insonni ko'z oldimizda gavdalanitiradi. U “Shaiarai turk” asarining vozilish sababini quvidagicha izohlavdi: “Bu tarixni yaxshi va vomon barchalari bilsun teb. turkiv til birlan avtdum. Turkivda ham andaq avtubmankim. besh vashar o'g'lon tushunur. Bir kalima chig'atov turkisindin va forsidin va arabivdin qo'shmavman. ravshan bo'lsun deb”. Demak. o'zbek tili dunvodagi uzog o'tmishga ega tillardan biri bo'lib. uning rivoi tonishi va vanada savqallashida turli tarixiv voqea va hodisalar, tillararo qorishuv, etnomadaniy, etnosiyosiy jarayonlar ta'sir ko'rsatganligini anglaymiz.

O'zbek tili XIX asr oxiri - XX asr boshlarida iadid namovondalari tilida vanada savqallashdi. Til va vozuv – ma'lum bir hududdagi tilning kelib chiqishi va xaloning etnogenezini dalillash uchun asosiv qurol deb avtamiz. Shu boisdan “O'zbek tilining har tomonlama taraqqiy tonishi va adabiv til sifatida maydonga chiqishida qadimiy turkiy til katta hissa qo'shganini alohida ta'kidlash lozim.

Albatta o'zbek tilining shakllaishiga xizmat qilgan tillar anchagina. Masalan. fors-toiik tili. arab tili. mo'g'ul tili. rus tili. uvg'ur tili. turk tili va. h.k. Fors-toiik tilidan kirib kelgan so'zlar. novondo. budparastlik. namakob. novga. dovcha. darvish. farishta. chilla. chorvorlar. ion. navro'z. navg'ambar. oftob. hamsova. obio'sh. dasturilamal. chaqaloq. xushro'v va h.k. Arab tilidan kirib kelgan so'zlar: duo. azon. amal. isha. iftor. iloh. islom. imon. zakot. mazxab. maqom. madaniyat. sabr. taqdir. kotib. qibla. savob. minora. masiid. mavlono. ma'rifat. makruh. kofir. avlivo kabilar. Mo'gul tilidan: tuman. ulus. xon. tamg'a. xodon va. h.k bo'lsa. turk tilidan: vazir, qo'mita, jumhuriyat, devon, viloyat, mavzu, reja, tahririyat, hokim,

hokimiyat kabilardir. Rus tilidan: samolvot. vertolvot. stakan. konsert. noema. nocha va h.k.larni keltirsa. bavnalminal so'z va atamalar sifatida globalizatsiya. modernizatsiya. internatsional. funksiya. litsev. kolle. institut, universitet, rektor, general, ofitser, televidenie, radio, fizika kabi so'zlarni ko'p ishlatamiz.

O'zbekistonning davlat mustaqilligi e'lon qilingandan so'ng o'zbek tiliga e'tibor davlat sivosati darajasiga ko'tarildi. O'zbekiston Konstitutsiyasida o'zbek tili maqomi huquqiy jihatdan mustahkamlab qo'yildi. barcha davlat hujjatlari o'zbek tilida vuritilib. gazeta va jurnallar o'zbek tilida chop etila boshlandi. Yangi O'zbekistonda esa bu boradagi amaliy ishlar vanada takomillashtirilib. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktabrda «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeiini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu Farmon o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganiga 30 yil to'lishi munosabati bilan imzolandi. 21-oktabr kuni «O'zbek tili bayrami kuni» deb e'lon qilindi. Yurtboshimizning O'zbekiston tarixida ilk bor BMT minbaridan jahon hamjamiyatiga o'zbekcha, ya'ni davlat tilida murojaat qilgani barchamiz uchun yuksak namuna va munosib o'rnamidir.

Vazirlar Mahkamasi huzurida Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashkil etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mamlakatimizda o'zbek tilini vanada rivojlantirish va til sivosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni qabul qilinib. ushbu Farmon asosida 2020-yil 20-oktabrda «2020-2030 yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til sivosatini takomillashtirish konseptsiyasi» ishlab chiqildi. Unga ilova tarzida taqdim etilgan Dasturda esa muhim ustuvor vazifalar belgilanganligi e'tiborga molik bo'lib, ular quyidagilardir:

1. Mamlakatimiz iqtisodiy-siyosiy hayotining barcha sohalarida davlat tili imkoniyatlaridan to'liq va to'g'ri foydalanishga erishish;
2. Ta'lim tashkilotlarida davlat tilini o'qitish tizimini yanada takomillashtirish, uning ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirish;
3. Davlat tilining sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish;
4. Davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga faol integratsiyalashuvini ta'minlash;
5. Davlat tilining xalqaro miqyosdagi o'rni va nufuzini oshirish, bu borada xorijiy hamkorlik aloqalarini rivojlantirish vazifalari yuklatilgan.

Ammo bugun hayotimizga globallashuv ijaravonlari tobora kirib kelmoqda. Vaholanki. globallashuv ijaravonining eng katta xavfi u eng avvalo tilga ta'sir qiladi. Bunday vaziyatda o'z ona tili taqdiriga befarq bo'lgan. uni asrav olmagan xalq millat sifatida o'zligini yo'qotishi hech qanq emas. Chet tillarini o'rganishga bo'lgan e'tibor ortib borayotgani savin ona tilimizni asrash masalasiga negadir sust vondasha boshladik. Hatto avrim vosh oilalarda ota-onalar farzandlari bilan turli chet tillarida mulqot qilayotganlariga guvoh bo'lvamiz. Avniqsa boshqa tillardan o'zbek tiliga kirib kelayotgan so'zlarning sanog'i yo'q. Shunday sharoitda o'zbek tilida avtishga qulav bo'lgan so'zlar o'rniga chetdan kirganini qo'llashga odatlanib borayotganimizni nima deb izohlash mumkin? Misol uchun. «razvorot» - «qayrilmoq». «ostonovka» - «bekat». «dostavka» - «vetkazish» kabi so'zlarning qay birini ishlatish muhimroq. Albatta. bu so'zlarning o'zbekchasi chirovliroq eshitiladi. Yoki. «movka». «medbrat». «medsestra». «prosto». Bu ro'yxatni uzooq davom ettirish mumkin. Hatto avrim odamlarimiz o'z ona tilimizdagi so'zlarni tushunishga qiyinalishadi. Sovutkich - konditsioner. muzlatkich - xolodilnik. vaxlatgich - morozilnik. o'rindiq - sidenive. go'shak - trubka. soobshenive - xat-xabar. maktub va hokazo. Ba'zan. vudoridagi so'zlarning o'zbekchasini avtsangiz. avrimlar ustingizdan kulishlari ham mumkin. Axir, bu ahvolda qanday qilib o'zbek tilini ardoqlash haqida gapirish mumkin?

Umuman. tilimiz nufuzi va obro'sini ko'tarish uchun barchamiz qayg'urishimiz va kurashishimiz zarur. Bu borada qilinajak ishlar hali ko'p. Eng asosiysi uning asl holatini saqlab

qolish hamda kelaiaak avlodlarga vetkazish bizning fuqarolik burchimiz bo'lmog'i lozim. Bu borada quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- birinchidan. ta'lim tizimining barcha bosqichlarida. iumladan oliv ta'lim tizimida o'zbek tilshunosligini o'qitishni qavta ko'rib chiqish zarur. deb o'vlavman. Bugungi avlodda ona tiliga muhabbatni uyg'otish omillarini takomillashtirish lozim. Shunchaki, grammatik qoidalarni o'rgatish bilan avlodlarda ona tiliga muhabbatni uyg'otib bo'lmaydi;

- ikkinchidan. barcha tashkilotlar. davlat muassasalarida huiiatlarni davlat tilida chiqarilishini. ko'chalar. iamoat iovlari. tashkilotlarda e'lon qilinavotgan va osib qo'vilgan rasmlar. panolar va boshqa reklamalarni o'zbek tilida bo'lishini ta'minlash lozim. Va bunga amal qilmagan iismoniv va vuridik shaxslarni ma'muriy jarimaga tortish vaqti keldi, buning uchun uning qonuniy asosi bo'lishi lozim.

Fayzulla Tolipov.

Fiskal institut "Gumanitar fanlar va chet tillari"

kafedrası dotsenti, tarix fanlari doktori